

22; Ebû'l-Alâ el-Affî, *et-Taşavvuf: Sıretü'n-rûhiyye fi'l-İslâm*, İskenderiye 1963, s. 74, 82, 92, 215, 273; Kâmil Mustafa eş-Şeybî, *eş-Sıla beyne't-taşavvuf ve't-teşeyyü*, Bağdad 1964, I, 351-354; Ali Sâmî en-Neşşâr, *Neş'etü'l-fikri'l-felsefi fi'l-İslâm*, Kahire 1978, III, 407-430; E. Dermenghem, *Vies des saints musulmans*, Paris 1981, s. 17-49; Gulâm Ali Âryâ, *Tarîka-i Çiştîyye der Hind ve Pâkistân*, Tahran 1365 hş., s. 74; C. van Arendonk-Nicholson, "İbrâhim b. Adham", *El*, III, 432-434; Russel Jones, "İbrâhim b. Adham", *EP* (İng.), III, 985-986; Fethullah Müctebâî, "İbrâhim Edhem", *DMBİ*, II, 403-407; K. A. Nizami, "Çiştîyye", *DİA*, VIII, 343; "Ebrâhim b. Adham", *Elr*, VIII, 62-63.

REŞAT ÖNGÖREN

□ EDEBİYAT. İslâm edebiyatlarında İbrâhim b. Edhem'in hayatı ve kişiliği etrafında oluşan menkıbeler manzum-men-sur edebî eserlere konu olmuş, "İbrâhim b. Edhem hikâyeleri", "İbrâhim b. Edhem menkıbeleri" ve "İbrâhim Edhem destanı" gibi adlarla anılmıştır. Türkçe İbrâhim Edhem destanlarında yer alan maceralar daha ziyade tasavvufî bir mahiyet arzeder. Buna göre İbrâhim Edhem, tahtının üzerinde uyuya kaldığı bir gece rüyasında tavanın sallandığını hisseder. Orada kimin bulunduğunu sorunca, "Tanidik biriyim, devemi kaybettim, onu arıyorum" cevabını alır. İbrâhim Edhem, damda deve aramanın şaşkınlık olduğunu söyleyince sesin sahibi ona, Allah'ı altın taht üzerinde ve atlas elbise içinde aramanın damda deve aramaktan daha büyük bir şaşkınlık olduğunu hatırlatır. Bunun üzerine İbrâhim Edhem düşünceye dalar. Olaydan birkaç gün sonra devlet ileri gelenlerinin bulunduğu şölende bir adam korkusuzca muhafızları geçerek İbrâhim

Edhem'in karşısına dikilir. İbrâhim Edhem ne istediğini sorunca adam şölenin verildiği anda kalmak istediğini belirtir. İbrâhim Edhem, buranın han değil kendisine ait bir konak olduğunu ve her önüne gelenin burada kalamayacağını söyler. Adam, konağın daha önce kimlerin olduğunu ve onların şimdi nerede bulunduğunu sorar; İbrâhim Edhem de önceki sahiplerinin öldüğünü belirtir. Adam, "Bu ne biçim konaktır ki biri gelmede, biri gitmede" der ve oradan uzaklaşır. Bundan etkilenen İbrâhim Edhem onun peşine düşer; kendisiyle konuşmak istediğini belirterek kim olduğunu sorunca "Hızır" cevabını alır. Ertesi gün ava çıkan İbrâhim Edhem atının üzerinde iken "uyan!" diye bir ses duyar. Üç defa tekrarlanan bu sese aldırış etmeyince aynı ses, "Başkaları seni uyandırmadan önce kendin uyan!" cümlesiyle yankılanır. Ayrıca İbrâhim Edhem'in o esnada karşısına çıkan bir ceylân dile gelerek, "Ben seni avlamak için gönderildim; senin beni avlaman için değil. Bir biçareye ok atıp avlamak için mi yarıldın? Bundan başka işin yok mu?" der. Ardından aynı sözleri atının eyerinin kışından ve kendi içinden de işiten İbrâhim Edhem âniden ruhî bir değişime uğrar, keşfi açılır. Allah'a tövbe eder ve "Rab-bim! Beni koruduğun sürece bugünden itibaren sana âsi olmayacağım" diyerek üzerindeki kıymetli eşyaları, elbiselerini ve atını orada karşılaştığı çobanlarından birine verir, sürüyü de bağışlar ve çobanın elbiselerini giyip Belh'ten ayrılır.

İbrâhim Edhem'in tahtından vazgeçmesine sebep olan diğer bir olay ise şöyledir: Belh'te hükümdar iken avlamak için bir ceylânı takip eden İbrâhim Edhem, vadiye indiğinde eli ayağı bağlı bir kişiyi bir karganın beslediğini görür. Adamın eşkıyalar tarafından bu hale getirildiğini, karganın da Allah tarafından gönderildiğini öğrenince tahtından vazgeçer (Özön, s. 73; Levend, *Divan Edebiyatı*, s. 145). Bundan sonra bir derviş gibi ibadet ve riyâzetle vakit geçiren, kendi el emeği ve alın teriyle geçinen İbrâhim Edhem memleketini terkedip Mekke'ye gider. Çölde tanımadığı biriyle arkadaşlık kurar, ondan isim-i a'zam duasını öğrenir ve bu duayı okuyarak Hızır'la buluşur. Bu arada çocuk yaşta Belh'te bıraktığı, kendisinin ardından oraya hükümdar olan oğlu babasının Mekke'de olduğu haberini alınca bu raya gelir ve onu alıp memleketine götürerek tekrar tahta çıkarmak niyetinde olduğunu söyler. Fakat Allah sevgisi için de bütün varlığını yok eden İbrâhim Ed-

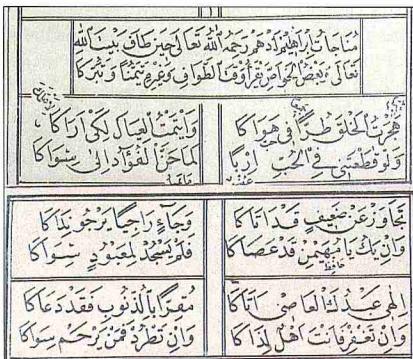
hem, Allah'a dua ederek ya kendi canını ya da oğlunun canını almasını ister ve o anda oğlu ölür.

İbrâhim Edhem'in çeşitli kerâmetler gösterdiğine inanılması hayatını ve kişiliğini efsaneleştirmiş, bu efsaneler tasavvufî kitaplarda dile getirilerek bir dinî heyecan kaynağı oluşturmıştır. İbrâhim Edhem'in bilhassa Allah sevgisinin mal ve evlât sevgisinden üstün olduğunu göstermesi, Hızır'la arkadaşlık yaptığına inanılması, yaşadığı dönemde başta Ebû Hanîfe olmak üzere birçok kişiyle yakın dostluk kurması, kendi el emeği ve alın teriyle geçimini sağlaması, menkıbesinin halk arasında yaygınlık kazanmasına sebep olmuştur. Türk divan edebiyatı şairleri İbrâhim Edhem'i, "Zâhid bize ta'n eyleme bu şekli-i fenâda / Biz tâc ü kabâ terkin uran Edhem-i aşkız" (Tarzî); "Eğmez erbâb-ı fenâ tâc-ı zer-i hurşide baş / Taht-gâh-ı âleme meyletme Edhemlik budur" (Sabûhî Dede); "Her şahsı harîm-i Hakk'a mahrem mi sanırsın / Her tâc giyen çulsuzu Edhem mi sanırsın" (Ziyâ Paşa) gibi beyitlerde söz konusu etmişlerdir.

İbrâhim Edhem menkıbelerinin Türk edebiyatına Feridüddin Attâr'ın *Tezki-retü'l-evliyâ'* adlı eserinden geçtiği sanılmaktadır. İlk mensur tercümeleriyle birlikte manzum şeklinin de XIV. yüzyıldan itibaren görülmeye başlandığı kanaati yaygındır. Diğer dinî halk hikâyelerinde genellikle nazım birimi olarak beyit, vezin olarak da aruz kullanıldığı halde İbrâhim Edhem menkıbelerinde hem beyitlere hem de hece vezniyle yazılmış dörtlüklere rastlanmaktadır. Vâsî Mahir Kocatürk, manzum bir *Dâstân-ı İbrâhim Edhem* nüshasının kendi kütüphanesinde bulunduğunu söylemektedir (*Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 160). Ayrıca Süleymaniye Kütüphanesi'nde manzum bir *Kıssa-i İbrâhim b. Edhem ve İnâbetuhû Rabbihû* (Hacı Mahmud Efendi, nr. 6286, vr. 37^a-41^b), Adana İl Halk Kütüphanesi'nde sonu eksik, elli sekiz beyitlik bir *Manzûme-i Hikâye-i İbrâhim Edhem* (nr. 1152/2, İ. Çetin Derdiyok tarafından Latin harflerileyayımı için bk. bibl.), Konya İzzet Koyunoğlu Kütüphanesi'nde de mensur bir *Menâkıb-ı İbrâhim Edhem* (nr. 13547) mevcuttur.

Hayat hikâyeleri birbirine benzediğinden İbrâhim Edhem'le Buda arasında paralellik kuranlar (Sunguroğlu, s. 10-13), hatta Buda'nın bu hikâyeye kaynaklık ettiğini söyleyenler vardır (Çağatay, s. 157). Na'tî'nin *Edhemnâme* adlı mesnevisi de İbrâhim Edhem'in hayatı çerçevesinde

İbrâhim b. Edhem'in Kâbe'yi ziyaret sırasında terennüm ettiği münâcâtı (*Münâcât* [Mecmua], İstanbul 1265, s. 62-63)

kaleme alınmış bir eserdir. Divan edebiyatında biri Lâmiî Çelebi'ye izâfe edilen (Osmanlı Müellifleri, II, 493), diğeri Sâbit'e ait olan Edhem ü Hüma mesnevilerinin İbrâhim Edhem'le herhangi bir ilgisi yoktur. Necip Fazıl Kısakürek, İbrâhim Edhem'in hayatını beş perdelik bir oyun haline getirmiştir (İstanbul 1978). *Dâstân-ı İbrâhim Edhem*'in dil özellikleri üzerine bir yüksek lisans tezi hazırlanmıştır (bk. bibl.).

Doğu edebiyatlarından aldığı çeşitli konuları işleyen İngiliz şairi James Henry Leigh Hunt, İbrâhim Edhem için de "Abou ben Adhem" adlı bir şiir kaleme almıştır. 1640 yılı civarında Açe'de yaşayan Nûred-din er-Rânîrî'nin İbrâhim Edhem hakkında yazdıklarının bir kısmı basılmıştır (G. W. J. Drewes, "De Herkomst van Nûr al-Din al-Rânîrî", *Bijdragen tot de Taal, Landen Volkenkunde van Nederlandsch-Indie*, CXI [Gravenhage 1955], s. 148-151). Rânîrî, İbrâhim Edhem'e *Bustânü's-selâtin fi-zikr'l-evvelîn ve'l-âhîrîn* adlı eserinde de on iki sayfa kadar yer vermiştir. *Hayât-ı Sultân İbrâhim (Hayât-ı Sultân İbrâhim İbn Edhem)* adıyla bilinen bir eser de Malayca basılmıştır. Bu metin, kısaltılmış olarak 1822 yılında Hollandalı Rorda van Eysinga tarafından yayımlanmış, daha sonra da değişik baskıları yapılmıştır (Jones, *Studies in Islam*, V/1 [1968], s. 7-20).

BİBLİYOGRAFYA :

Menâkıb-ı İbrâhim Edhem, Millet Ktp., Ali Emîri, Şer'iye, nr. 1132; *Menâkıb-ı İbrâhim b. Edhem*, Süleymaniye Ktp., Esad Ef., nr. 4696; *Kıssa-i İbrâhim b. Edhem ve İnâbetuhû Rabbehû*, Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, nr. 6286, vr. 37^a-41^b; *Hazret-i Ali Kerremallâhu vecheh Hazretlerinin Mahdûm-ı Mükerrerleri Muhammed Hanefî Hazretlerinin Hikâyesidir*, İstanbul 1307, s. 2-13 (sayfa kenarlarında "Des-tân-ı İbrâhim Edhem" yer almaktadır); Sülemî, *Tabakât*, s. 27-38; Kuşeyrî, *Risâle* (Uludağ), s. 112-113; Hücvîrî, *Keşfü'l-mahcûb* (Uludağ), s. 90, 126, 200-203; Attâr, *Tezkiretü'l-evliyâ* (trc. Süleyman Uludağ), İstanbul 1985, s. 142-165; *Osmanlı Müellifleri*, II, 493; Mustafa Nihat Özön, *Edebiyat ve Tenkid Sözlüğü*, İstanbul 1954, s. 73, 145; Vasfi Mahir Kocatürk, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ankara 1970, s. 160-163, 193; Özege, *Katalog*, I, 253; V, 2193; Ağah Sırrı Levend, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ankara 1973, s. 126, 439; a.mlf., *Divan Edebiyatı*, İstanbul 1984, s. 145; *TÜYATOK*, 01/III, s. 704; İshak Sunguroğlu, *Guatama Buddha ve İbrahim İbn Edhem*, İstanbul 1974, s. 10-13, 23-40, 49-54; Mustafa Yaşar, *Konya Belediyesi İzzet Koynunoğlu Şehir Müzesi ve Kütüphanesi'nde Bulunan Yazma Türkçe Eserler Kataloğu* (yüksek lisans tezi, 1988), SÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 114; İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Ankara 1989, I, 282; Ahmed Talât Onay, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar* (haz. Cemal Kur-

naz), Ankara 1992, s. 137-138; Nurcan Öznel Güder, *Dâstân-ı İbrâhim Edhem* (yüksek lisans tezi, 1992), İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü; Nurettin Albayrak, *Dini Türk Halk Hikâyelerinden Geyik, Güvercin ve Deve Hikâyeleri-Kaynakları ve Metin Tesisi* (yüksek lisans tezi, 1993), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 166-167; Himmet Biray - Mehmet Sarı, *İbrâhim Bin Edhem Kıssası*, Afyon 1995; İ. Çetin Derdiyok, "Adana İl Halk Kütüphanesi'nde Bulunan Bir Hikâye-i İbrâhim Edhem Nüshası", *Türkoloji Araştırmaları* 1997, Adana 1997, s. 125-139; Saadet Çağatay, "Türk Halk Edebiyatında Geyiğe Dair Bazı Motifler", *TDAY Belleten* (1956), s. 155-157; Russell Jones, "İbrâhim İbn Adham", *Studies in Islam*, V/1, New Delhi 1968, s. 7-20; a.mlf., "İbrâhim b. Adham", *EP* (İng.), III, 985-986; C. Van Aren-donk, "İbrâhim", *IA*, V/2, s. 886-887; "İbrahim b. Edhem", *TDEA*, IV, 323.

NURETTİN ALBAYRAK

İBRÂHİM EDHEM PAŞA

(bk. EDHEM PAŞA, İbrâhim).

İBRÂHİM EFENDİ, Edirneli

(ö. 1102/1691)

Osmanlı reisülulemâsı,
sultan imamı ve bestekâr.

1038'de (1629) Edirne'de doğdu. Babası, Diyarbakir'den gelip Edirne'ye yerleşen Bezci Hacı Mehmed Efendi'dir. Edirne'de eğitim görerek kendini yetiştiren ve hıfzını tamamlayan İbrâhim'in ders aldığı kişiler arasında Çelebi Yahyâ Efendi'nin ayrı bir yeri vardır. İbrâhim Efendi, Selimiye (Sultan Selim-i Cedid) Camii imamlığına ve 1068'de (1658) Beyazıt Camii hatipliğine tayin edildi. Daha sonra saraya alınmasının ardından 7 Şevval 1073 (15 Mayıs 1663) tarihinde Hâfız Mehmed Efendi'nin yerine sultan imamlığına getirildi ve kendisine İstanbul pâyesi tevcih edildi. Kaynaklarda bu görevinin süresi hakkında değişik bilgiler verilmektedir. Ebû-İshakzâde Esad Efendi, *Atrabü'l-âsâr*'da onun on sekiz yıl sultan imamlığı yaptığından bahsederken Şeyhî Mehmed Efendi'nin *Vekâyiü'l-fuzalâ*'sında ve Silâhdar Mehmed Ağa'nın *Târîh*'inde bu vazifenin yirmi üç yıl kadar sürdüğü belirtilmektedir. Son iki kaynaktaki tarih kayıtlarında ay ve günün de belirtmesi bu bilginin daha sıhatli olduğu kanaatini uyandırmaktadır. Saraydaki görevi devam ederken Kamanîçe'nin fethinden sonra Receb 1083'te (Kasım 1672) Rumeli kazaskerliğine, Muharrem 1097'de (Aralık 1685) Şeyhülislâm Ebûsâidzâde Feyzullah Efendi'nin yerine Anadolu kazaskerliğine getirilen İbrâhim Efendi, beş ay kadar

sonra da Şehzade Mustafa ile (II. Mustafa) Şehzade Ahmed'e (III. Ahmed) hoca tayin edildi. Ardından Sultan I. Ahmed Medresesi müderrisliğiyle de görevlendirildi. Ancak aynı yılın haziran ayı sonlarında imamlık vazifesi üzerinden alınarak yerine Kerestecizâde Abdullah Efendi birinci imam tayin edildi. 4 Ramazan 1098 (14 Temmuz 1687) tarihinde yeniden Rumeli kazaskerliğine getirilen İbrâhim Efendi'nin bu vazifesi uzun sürmedi ve 22 Zilhicce 1098'de (29 Ekim 1687) emekliye ayrıldı. 1672-1689 yılları arasında İbrâhim Efendi'ye Dimetoka, Dağardı, Antalya, Üsküdar ve Tokat kazaları arpalık olarak verildi. Şâban 1102'de (Mayıs 1691) Kırıs'a sürgün olarak gönderilmesinden üç ay sonra vefat etti ve buradaki Ayasofya Camii hazînesine defnedildi.

IV. Murad ile II. Ahmed arasındaki beş padişah devrinde yaşayan, özellikle IV. Mehmed'den büyük iltifat gören ve onun döneminde şöhrete ulaşan İbrâhim Efendi, bu padişahın saltanatının sonlarında kazaskerlikle imamlığı birleştirip "reisülulemâ" olmuştur. Ayrıca söz sahibi olduğu kıraat ilminde birçok talebe yetiştirmiştir. Güzel bir sese sahip olan İbrâhim Efendi, müsikideki nazarı bilgisinin yanında bestelediği dinî ve din dışı formdaki eserlerle zamanının müsikîşinasları arasında seçkin bir yer edinmiştir. Çeşitli el yazması güfte mecmualarında bazılarının güftesi de kendisine ait beste, şuşul ve tesbîh formunda eserlerine rastlanmaktaysa da bunlardan hiçbirinin notası günümüze ulaşmamıştır. *Atrabü'l-âsâr*'da onun müsikideki müstesna kişiliğinden bahsedildikten sonra, yüksek ilmi pâyeler almış bir kişi olarak kendisinin bestekârlar arasında zikredilmesinden âdeta utandığından dolayı bestelerinin yayılmasını arzu etmediği belirtilmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Mecmûa, TSMK, Bağdad, nr. 402, vr. 174^a, 194^a; *Mecmûa*, İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Muallim Cevdet, nr. K 183, vr. 18^a, 19^a, 20^b; *Mecmûa*, Süleymaniye Ktp., Lala İsmail Paşa, nr. 593, vr. 8^b; *Mecmûa*, Millet Ktp., Ali Emîri, Manzum, nr. 650, vr. 110^a; *Mecmûa*, Arkeoloji Müzesi Ktp., nr. 866, vr. 7^b, 8^a; Silâhdar, *Târîh*, II, 242; Şeyhî, *Vekâyiü'l-fuzalâ*, I, 607; II-III, 9, 14, 23, 51, 53-54, 61-62, 65, 108, 189, 248; Râşid, *Târîh*, I, 27, 380, 485, 529; II, 10, 12, 155, 161; Esad Efendi, *Atrabü'l-âsâr*, İÜ Ktp., TV, nr. 6204, vr. 4^a-b; a.e. (nşr. Mehmed Veled [İzbudak], *Mekteb Mecmuası* içinde), sy. 1, İstanbul 1311, s. 44; sy. 2 (1311), s. 77; Osman Nuri Peremeci, *Edirne Tarihi*, İstanbul 1939, s. 306-307; Sadeddin Nûzheth Ergun, *Türk Musiki Analojisi*, İstanbul 1942, I, 44-45, 84-85; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, III/2, s. 482; Öztuna, *BTMA*, I, 379.

NURİ ÖZCAN